

POVEDKE NOB SKOZI
PRIZMO INTERTEKSTUALNOSTI

Apstrakt: Prispevek analizira povedke o NOB v 42. knjigi zbirke *Glavosi*, ki sistematično zbira folklorne pripovedi na slovenskem etničnem območju pod uredništvom prof. ddr. Marije Stanonik. Opira se na teorijo intertekstualnosti, kot jo v slovenski literarni vedi pojasnjuje Marko Juvan ob znanstvenih spoznanjih Julie Kristeve in Mihaila Bahtina. Tako povedke analizira glede na občo medbesedilnost in interpretira pojavnost sestavin sistemske zgodovinske predloge ter vrednostno razmerje, ki se vzpostavlja med predlogo in okoljem novega besedila. Pri povedkah, ki tematizirajo NOB, eksplicitni kazalci jasno usmerjajo v zgodovinsko predlogo. V motivnih drobcih ali stranskih motivih odkrito medbesedilno prenašajo sestavine predloge ali pa jo celovito poustvarjajo v osrednjih motivih (partizanstvo, mobilizacija v nemško vojsko, življenje civilnega prebivalstva med 2. svetovno vojno, ustaši, izgnanci). Prenašanje, izposojanje in posnemanje sestavin zgodovinske predloge pripovedovalci pogosto povezujejo s svojimi lastnimi izkušnjami ter dogajanje komentirajo, dodatno pojasnjujejo, povzemajo, včasih pa izražajo dvom ali celo priznavajo lastno nevednost oziroma nepoznavanje dogodka. Tako povedke večinoma ustvarjajo asimilacijsko citatno perspektivo in potrjujejo zgodovinsko predlogo. Ujemanje z njo poudarjajo z omenjanjem pripovedovalca predhodnega besedila, imenovanjem neposrednega udeleženca v dogodku, opisovanjem bližnjega kraja dogodka ali pa preprostim dodatnim potrjevanjem na koncu povedk.

Ključne besede: folklorno pripovedništvo, druga svetovna vojna, povedke o NOB, medbesedilnost, asimilacijska citatna perspektiva

1. Uvod

Sistematično zbiranje slovenskih folklornih pripovedi v zbirki *Glavosi* poteka od leta 1988 pod uredništvom prof. ddr. Marije Stanonik in trenutno obsega 52 knjig oz. 20.934 enot folklornega ustvarjanja, med katerimi je 2.292 (14,91%) zgodovinskih povedk. Med slednjimi največkrat zasledimo pripovedi o dogajanju med drugo svetovno vojno, in sicer pri 353 povedkah (15,40%). Izhodišče prispevka predstavlja 42. knjiga *Karnej rejs, se neč ne guvuri* (Vidmar Mandič 2013, v nadaljevanju VM), pri kateri je v letih 2008–2012 sodelovalo 31 pripovedovalcev iz občin Laško, Radeče in Sevnica med rekami Savo, Savinjo in Sevnico ter zajema 502 folklorne pripovedi. Prispevek se osredinja na 55 povedk, ki tematizirajo drugo svetovno vojno, in jih analizira z vidika intertekstualnosti oz. medbesedilnosti, kot jo v slovenski literarni vedi razlaga Marko Juvan ob znanstvenih spoznanjih Julie Kristeve in Mihaila Bahtina.

2. Intertekstualnost in slovstvena folkloristika

Juvan razlikuje občo in posebno medbesedilnost; medtem ko prva opozarja na interdiskurzivno komunikacijo literarnega sistema z drugimi nizi kot prikrito lastnost besedil, koncepcija posebne medbesedilnosti obravnava literaturo, narejeno iz literature, pri čemer je v literarno delo eksplicitno vgrajeno tuje gradivo, izposojeno iz drugih literarnih besedil. Pri obči medbesedilnosti posamezne prvine implicitno opozarjajo nase in na druge diskurze ter svoje medbesedilne konstitucije ne izrabljajo za kakšno pomembnejšo estetsko ali pomensko funkcijo, na drugi strani pa v okviru posebne medbesedilnosti odkrivamo dela in njihove sestavine, ki jim ravno navezava na tuje ozadje daje drugačen estetsko-pomenski učinek, zvrstno, slogovno ali semantično posebnost ter omogoča vstop v dialoško interakcijo z drugim besedilom (Juvan 2000: 245–247).

O uspešnem dojetanju medbesedilnosti odločajo kazalke in simptomi. Po Juvanu (2000: 247–252) so kazalke jezikovni in parajezikovni znaki z indeksalno vrednostjo, ki konvencionalno opozarjajo na medbesedilno sestavo besedila. V zbranem gradivu v vlogi kazalk funkcionirajo spremni stavki, ki dobesednim ali predelanim navedkom, parafrazam in imitacijam tujega govora določajo avtorja, ozadje ali vir. Tako v povedkah zasledimo: „Med vojno se je p̄rpuvedvala ena zgodba“ (VM, 277); „Tu so partizani puol povedal, ko so bli v Orejhucu“ (VM, 282).

Nasprotno od kazalk simptomi citatnosti niso tako očitni in predvidljivi ter so odvisni od interpretativnih odločitev in medbesedilne zmožnosti bralca. Na navzočnost tujega diskurza tako opozarjajo: omembe pisateljev, naslovov del, imena junakov, ponavljanje slavne literarne toponomije, izjave, motnje v besedilni sklenjenosti (slogovno-pomenska, jezikovna in zvrstna neskladja ...), hiperbolično kopičenje značilnosti predloge, ironično razmerje do privzetih vzorcev, sistematično ustvarjanje motivno-sižejskih vzporednic z zgodbenim potekom predloge ... V zbranih povedkah o NOB navedenih simptomov ne najdemo.

Za pravilno predstavljanje citatnih postopkov je smiselno tudi določanje predlog. Izraz predloga sicer predvideva, da je predhodno besedilo nekakšen vzorec, po katerem je narejeno poznejše delo, pa vendar velja poudariti, da sta izhodiščnost in modelotvornost predloge vzpostavljene šele z izjavnim dejanjem naslednega besedila. Le-to jo medbesedilno predstavlja, uporablja, se nanjo sklicuje in jo podreja gradnji novega besedilnega smisla. Tako predloga dobiva dvojen značaj – je hkrati vir za znakovno gradivo literarnega dela ali tvorbna matrica za njegovo strukturiranje ter poustvarjeno ozadje.

Zbrano gradivo odkriva besedilne, besedilnonizne, sistemske; besedne (posredovane po naravni komunikaciji), pretekle, istojezične in domače predloge. Najtežje so določljive meje med besedilnimi, besedilnoniznimi in sistemskimi predlogami. Glede na to, da k slednjim sodijo predvsem avtorski, literarnosmerni, zvrstni, socialni, funkcijski in drugi

stili, se zdi, da se večina zbranih povedk s posnemanjem navezuje na širše konvencije in sisteme zgodovine, njene pojave in dogodke, kot jih razume in doživlja preprost človek. Tovrstne sistemske predloge ilustrira povedka *Slovenska pesem v taborišču* (VM, 320).

Smo bli izseljen v Nemčijo. Težku je blo. V dvejeh urah si muogu spokat pa jət. Prvič bi muogl jət pa sem bla jəs bulana, vejn, de sem mela visoko vročino, taku de so nas takrat pstil, tu je blu na miklavžu. Drugič je blu pa junija [19]42. lejta. Edn je izdal, de fotr s partizanam dela, takrat smo pa mogl jət.

Na sviet večier tam, tejga se pa taku zrajtam, so nam tud en presenečenje pərpravl, de so smrejtko pustavl nuotər v jedilnico pa mal buolš večierja je bla. Puól so pa začiel tej, ku smo bli izseljen, bužične pejsm pejt. Je bil pa tam lagerfirer hud ku zverina pa še ena síestra sta bla žleht ku vrag. Sta pəršla nutər, vsi utihnal, kar čakal so, ka buo. Je pa rieku: „Schön singen, schön singen!“ Tu se jim je taku lepu zdel, melodija pa vse. Tud sluvenska pejsm jih je umehčala! Tiéta je pravla, de so zapel tud Mau čez Izaro, pa je tulmač previédu. Sta bla čist tih pa sta puslušala (VM, 320).

Različne vrste predlog se lahko v besedilu med seboj prepletajo; zaznavanje in razumevanje predlog pa pogojujejo: njihov sloves, kazalke citatnosti, predvsem pa medbesedilna zmožnost, recepcija in obzorje bralca. Vgraditev tujega v novo okolje oz. lastnosti predloge v pologo se v posameznih besedilih razlikuje po obsegu, kompozicijski razporeditvi in strukturni vlogi. Glede na obseg je lahko lokalna ali celostna, glede na kompozicijsko razporeditev strnjena ali razpršena, glede na strukturno vlogo pa obrobna ali osrednja oz. nepomembna ali pomembna za besedilni smisel in koherenco (Juvan 2000: 262). Med predlogami in novim okoljem se pri medbesedilnem predstavljanju vzpostavljajo različna vrednostna razmerja. Citatne perspektive se pri tem pretežno razvrščajo v dve skrajni tendenci: asimilacijsko in disimilacijsko. Pri prvi je poudarjeno ujemanje s predlogo, sprejemanje, potrjevanje njenega vrednostnega sveta, pri drugi pa razlikovanje od nje in posledično zavračanje (Juvan 2000: 264).

Pozorno branje oz. poslušanje zbranih povedk kaže, da se v njih pogosteje pojavlja asimilacijska citatna perspektiva. Če se pripovedovalcu zazdi, da mu poslušalec ne verjame povsem, svojo pripoved in njeno ujemanje s predlogo največkrat dodatno podkrepi s poudarjeno sklepno formulo: „Tu je bla resnica!“ (VM, 316).

Prav tako ne gre prezreti disimilacijske perspektive, ko pripovedovalec s komentarji o dogajalnem času in preteklih razmerah skupaj z dvomi poslušalcev vzpostavi osebno distanco do pripovedovanega ter poudari nepremostljiv prepad med nekdanjimi in sedanjimi časi. Podoben učinek doseže tudi z racionalizacijo, pri kateri se s sedanjim vedenjem opredeljuje do pojavov in dogajanj v preteklosti: „Nepopisno je tulilo, prevračal se in je padu nejkam tam za hrib. Ko se je edn prebraču, smo misnal, de buo točn na našo hišo padu. Ampak tu je prevara, ne“ (VM, 308).

3. Motivna analiza povedk o NOB z vidika medbesedilnosti

Prispevek analizira povedke predvsem glede na občo medbesedilnost in v tem okviru interpretira pojavnost sestavin systemske zgodovinske predloge ter vrednostno razmerje, ki se vzpostavlja med predlogo in okoljem novega besedila.

Zgodovinsko ozadje ali dogajanje med drugo svetovno vojno je mogoče zaznati v motivnih drobcih, stranskih in osrednjih motivih. Nanju opozarjajo implicitni in eksplicitni kazalci. Prvi ju priklicujejo prikrito, nedoločno, razpršeno ali samo na posameznih mestih. V kratkih povedkah so zgodovinski motivi sicer osrednji, a pogosto tudi neplastični, nejasni. Pripovedovalci o njih pripovedujejo zgoščeno, povzemajoče, zato so povedke večinoma deskriptivne in brez izrazitejšega pripovednega zamaha.

Eksplicitni kazalci jasneje usmerjajo v zgodovinsko predlogo. V motivnih drobcih ali stranskih motivih odkrito medbesedilno prenašajo sestavine predloge ali pa le-to celoviteje poustvarjajo v osrednjih motivih. Večjo pripovedno moč gre pripisati pripovedovanju po lastnem doživetju.

3.1. Partizanstvo

Enaindvajset povedk se navezuje na partizanstvo med drugo svetovno vojno. To nakazujejo največkrat uporabljene odnosnice: *partizan*, *partizani*, *partizanski*, ki se povezujejo z zelo raznovrstnimi motivi, kot so: odhod k partizanom, predaja partizana oblastem in maščevanje partizanov, skrivanje partizank v hlevu, ranjeni partizan, napad Nemcev na partizane, nesmiselna smrt partizana med spanjem, tiho soočenje partizanov in Nemcev, skorajšnja smrt partizana, nenavaden ples partizanke z Nemcem, čudežna rešitev pred smrtjo, pripravlanje hrane, izpustitev morebitnega izdajalca, kruta smrt partizanskega kurirja, pohod 14. divizije, avstralski vojak v partizanih in skrivališču pod Lisco; vse pa zaokrožuje sinova pripoved o očetu – ujetniku, izgnancu, nemškem vojaku in ne nazadnje partizanskem častniku. Za razliko od zadnjih dveh povedk se v vseh drugih partizanski motivi pojavljajo kot osrednji.

Povedke v celoti na besedilni ravni poustvarjajo predlogo, pa naj bo ta besedilna („Tu so partizani puól povedali.“ (VM, 282)), besedilnonizna („Med vojno se je pørpuvedvala ena zgodba, ku jo utruóc nismo smel poslušat.“ (VM, 277)) ali pa systemska. Slednjo z občetekstualnim prenašanjem sestavin iz obravnavanega zgodovinskega obdobja, njihovim obnavljanjem in posnemanjem zasledimo celo največkrat: „ /.../ tist, ku so ga rejšl, je bil par večieru prejt pør nas in je ...“ (VM, 276); „muoj oče je bil tud v partizanih“ (VM, 284); „14. je šla tukile mim nas“ (VM, 312).

Krajevni leksikon Slovenije (Savnik et al. (ur.) 1968: 275) navaja da je 1. junija 1944 prisilno mobilizirani šofer Nace Dolinšek v Sevnici prevrnil tovornjak s štiridesetimi vermani, nakar je pobegnul v partizane, kjer je

že bil njegov brat Janez. Ta dogodek in zgodovinsko ozadje medbesedilno oživlja pripovedovalec povedke *Kako je šel Dolinšek v partizane* (VM, 277). Ob imitaciji osrednjega motiva natančno opisuje kraj dogajanja in imenuje stranske osebe. Posnemanje predloge slikovito prepleta z lastnim navdušenjem nad dejanjem glavnega subjekta in ironijo do nemškega častnika. S stavkom „Taku je šou Dolinšk v partizane“ na koncu še enkrat potrjuje ujemanje s predlogo.

Motiv partizana je v povedki *Ko so v naših krajih ubili prvega partizana* (VM, 276) postavljen v kmečko okolje in ga pripovedovalka povezuje s predstavivijo mlačve, pri kateri so sodelovali štirje gospodarji. Potem ko so partizana predali oblastem, je sledilo maščevanje njegovih tovarišev, ki so prizanesli samo enemu od njih zavoljo njegovega izkazanega usmiljenja do partizana. Motiv oz. dogodek jemlje iz systemske predloge, ki jo na besedilni ravni v celoti poustvarja. Mestoma opozarja na njeno resničnost z rabo prvoosebni zaimkov in glagolskih oblik („pær nas“, „smo pa zvejdl“).

Povedka *Partizanke v hlevu, Nemci v hiši* (VM, 278) obnavlja pogosto prisotnost tako partizanov kot Nemcev na domačiji v Trobnem Dolu in v ospredje postavlja motiv skrivanja dveh partizank v hlevu. Z rabo kazalnih, prvoosebni zaimkov in glagolskih oblik poudarja neposredno udeležbo v dogodku, spomin nanj in resničnost predloge.

Partizanska bolnica v Voluški gori (VM, 279) se navezuje na improvizirane in skrite partizanske bolnišnice na jurkloštrskem območju. Po predstavitvi zbiranja hrane za ranjence se pripovedovalka osredotoči na ranjenca, ki so ga oskrbeli v eni izmed tamkajšnjih bolnišnic ter pri tem strogo pazili na varnost. Medtem ko je v prvem delu njenega pripovedovanja čutiti neposredno spominjanje in navezovanje na systemsko predlogo, v drugem delu vzpostavlja komaj vidno distanco: „Baje so ga pelal v Voluško guóro na zdravljenje.“ A vse do konca ostane v konotativnem polju predloge in jo obnavlja.

Povedko *Partizani v Ulpakovi pečini* (VM, 280) od drugih ločuje zelo natančen opis kraja dogajanja oz. naravnega skrivališča partizanov v skalovju, ki je, kot daje vedeti pripovedovalec, to obliko ohranilo vse do današnjih dni. Motiv nemškega napada na partizane v skrivališču je pri prenosu doživel nekaj transformacij, saj je opaziti pripovedovalčevo nenatančnost, priznavanje nevednosti in naglo povzemanje: „Kaku so jih enkrat Nemci vidl, sam hudič vej. (...) Al je vidu, tu nubiédn ne vej, v glavnem užgal je glih tam pud seno z zažigalnimi naboji. (...) V glavnem, un je zažgal, krma se je vniela, partizani so bejžal vejn, un pa jih je pukusil.“

V povedki *Kako so Nemci bežali* (VM, 300) pripovedovalka spaja zgodovinske evokacije z lastno izkušnjo, kar dokazuje raba kazalnih zaimkov in prvoosebne glagolske oblike. Zgodovinsko evociranje nenehno prepleta z lastno refleksijo in oživljanjem dogodka z lastne, prvoosebne pesrpektive, v kateri ne manjka razpoloženskih medmetov in neposre-

dnega izražanja duševnega stanja. Dramatično se spominja, kako je še pravočasno opozorila partizane na prihod Nemcev in tako preprečila spopad.

Pripovedovalec se v povedki *Orehovec med 2. svetovno vojno* (VM, 281) medbesedilno navezuje na zgodovinsko ozadje mobilizacije v nemško vojsko – tako je iz majhnega zaselka pod Lisco na fronto odšlo kar osem moških, od katerih sta samo dva ostala živa. Po tem povzetku se pripovedovalec osredotoči na obnavljanje nesmiselne smrti enega izmed njih. Ponoči se mu je namreč aktivirala bomba, ki je nato spodbudila še neposreden napad Nemcev na partizane.

Kratka povedka *Ko so se partizani in Nemci srečali* (VM, 282) na koncu opozarja na neposredno besedilno predlogo ter predstavlja remiscenco na prisotnost obeh vojaških sil v krajih pod Lisco – tako partizanov kot Nemcev. Z naslonom na predlogo sporoča, da so včasih hote prezrli drug drugega in pri tem mislili predvsem na vrednost lastnega življenja.

V povedki *Slutnja* (VM, 284) pripovedovalec z odnosnico Kozjanski odred oživlja zgodovinsko ozadje vojaške partizanske enote, ki je bila ustanovljena 24. aprila 1944 nad vasjo Silovec in je ob ustanovitvi štela dva bataljona borcev, tretji je nato nastal dva meseca pozneje, četrti, ki je bil ustanovljen septembra, pa je odšel v 14. divizijo. Od 142 borcev ob ustanovitvi odreda se je številčno stanje do avgusta povečalo na 1100 borcev, vendar pa je bilo samo okoli 350 oboroženih. V odredu so se veliko ukvarjali z mobilizacijo v NOV; od konca aprila do srede julija 1944 so zbrali več kot 500 ljudi. Novince so v glavnem pošiljali čez Savo na Dolenjsko, manj pa v 14. divizijo in v Kamniško-zasavski odred (Javornik (ur.) 1991: 351). To ozadje generira osrednji motiv pripovedovalčevega očeta, vojaka Kozjanskega odreda, ki ga je v Beli krajini nenadoma obšla čudna slutnja in ga spodbudila, da se je čudežno rešil pred zanesljivo smrtjo.

V povedkah *Nemci plesali s partizanko* (VM, 285) in *Partizanke kuhale puding* (VM, 286) zaznamo interferenco zgodovinskega dogajanja in otroške perspektive. Prva namreč upoveduje nenaden prihod Nemcev na domačijo, kjer sta že bila dva partizana in sta morala v naglici prikriti svojo identiteto. Otrok je s svojim glasbilom razbil tesnobno vzdušje in pripomogel k paradoksalnemu doživetju – plesu partizanke z Nemcem. V ospredju druge povedke sta naivna otroška radovednost in hudomušno nagajanje partizankam, ki so pripravljale hrano. Obe povedki torej z motivom otroka svetlita resnobno oživljanje zgodovinskega dogajanja.

Tudi povedka *Meso za krompir* (VM, 290) medbesedilno prenaša sodelovanje partizanov in civilnega prebivalstva pri pripravi hrani za več borcev. Ob zgodovinskih evokacijah, navajanju kraja in subjektov je zaznati tudi možnost predhodne besedilne predloge: „So šli – mende je bil bataljuon – pa so se ustavl na Pestuol. Nejkkej so vziel uóla, de so ga ubil tam guór. Pa tu je hudu sam mesu zmieri jejst, so pa iskal, de bi bli krampirja dubil. Je pa riékla tista pestuolska guspudija Mimika tam guór ...“.

Pri prenosu so se nekateri podatki očitno transformirali do splošnosti, zato jih pripovedovalka nadomešča z lastnim komentiranjem ipd.

S sinonimnim poimenovanjem Švabi za Nemce in odnosnico hajka pripovedovalka povedke *Po čudežu preživel!* (VM, 288) vpelje zgodovinsko oživljanje. V središču njenega pripovedovanja je nato spomin na spopad partizanov in Nemcev ter čudežna rešitev mladega kurirja pred smrtjo. Do nje se najprej opredeljuje z dvomom, vendar na koncu priznava možnost pravega čudeža.

Skoraj čudežno jo je odnesel tudi kurir v kratki povedki *Sčvekana prepustnica* (VM, 297), ki mu je pri tem pomagala lastna iznajdljivost. Pripovedovalka motiv jedrnato opisuje ter pri tem navaja ime subjekta in kraj dogajanja. V neposredni bližini istega kraja se dogaja tudi povedka *Grob neznanega kurirja* (VM, 299), ki upoveduje nasilje Nemcev nad kurirjem. Pripovedovalka resničnost svoje pripovedi oziroma njeno uje-manje z zgodovinsko predlogo na koncu poudarja z motivom še vedno ohranjenega groba neznanega kurirja.

V povedki *So bili partizani na vse načine!* (VM, 298) pripovedovalka najprej dokaj natančno predstavi okoliščine dogodka, ki ga je sama neposredno doživela, in ga z odnosnico dveh partizanov navezuje na zgodovinsko ozadje. Pozneje s sklicevanjem na besedilno predlogo („Puól smo zvejdli, de so ...“) dopolnjuje osrednji motiv izpustitve morebitnega izdajalca ter ga na koncu komentira.

Tri povedke *Ko prideta partizana v hišo* (VM, 311), *Vodič 14. divizije* (VM, 313) in *Utrujen vojak 14. divizije* (VM, 312) se medbesedilno navezujejo na pohod partizanske divizije, ki je ob ustanovitvi 13. julija 1943 štela približno 2000 borcev. Pot jih je vodila tudi po obronkih Lisce. Prva povedka tako upoveduje srečanje domačinov z dvema vojakoma, ki sta napovedala hajko, prihod večje enote in skrbela tudi za hrano. Pripovedovalka na koncu aludira spopad divizije z Nemci pri Gračnici: „Slišal se je, ku so napadli iz Štoglajza, tiédi, ku so bli tot utruóc mrtu“. V njem so Nemci otroke iz osnovne šole v Lokavcu uporabili kot živi zid, tako je en otrok umrl, štirje pa so bili ranjeni. Tudi druga in tretja povedka obnavljata pot vojakov – ena vključi perspektivo očeta vodiča, ki je ponoči kazal pot do druge vasi, v drugi pa se pripovedovalka spominja utrujenih in lačnih vojakov ter se osredotoči na enega, ki je vstopil v hišo ter se za nekaj minut pogrel in spočil ob topli peči. V vseh treh povedkah so zgodovinske evokacije močno osebno posredovane in prepletene z refleksijjo pripovedovalk.

V zadnjih dveh povedkah *Avstralec na Slovenskem* (VM, 325) in *Moj oče med vojno* (VM, 326) se motiv partizanstva pojavlja kot stranski. V prvi ga uvajajo odnosnice partizani, 2. pohorski bataljon in Kozjanski odred, v drugi pa opisna odnosnica („iz Anglije pa na Vis v partizane in je bil tle v piéti prekomorski oficir“). Prvi pripovedovalec ga povezuje z motivi zajetja avstralskega vojaka, ujetništva, prisilnega dela v Mariboru

in skrivanja v naravnem skrivališču pod Lisco, drugi pa ga proti koncu vključi v razgibano pripoved o vojaških doživetjih svojega očeta, ki ga je viharni čas postavljajl v različne, nemalokrat skrajne vloge – ujetnika, izgnanca, nemškega vojaka in slednjič partizanskega častnika.

Čeprav je v povedkah prenašanju, izposojanju in posnemanju sestavin zgodovinske predloge odmerjeno osrednje mesto, jih pripovedovalci tudi neredko povezujejo s svojimi lastnimi izkušnjami ter komentirajo („Sam če bi bla unedva žlehta, bi ga bla kamut dobila al pa puočla za jim. Ampak ku nista bla huduobna, sta ga pa pstila, de je uóšu. No, takist so bli partizani na vse načine!“ (VM, 298)); dodatno pojasnjujejo („Tle, ku je zej rondo, je pəršla cejsta po starem muósti duól pa je zavila guór. Pər Trupejevi ramp, tu je tam, ku je zej parkirišče pər postaj, je zluóžu drva ...“ (VM, 277)); nejasno povezujejo in ob tem priznavajo nevednost („Kej je bil tist utruók, ne vem ...“ (VM, 285)); izražajo dvom, nejevero („Kaku so strelal, de je mel hlačnce v šriti obej prestreljene, uón pa neč ranjen?“ (VM, 288)); povzemajo („Kuk so tíedi Nemci bejžal tja prot šul, tist manlti so kar frfotal!“ (VM, 300)).

Poleg tega še z omenjanjem neposrednega udeleženca v dogodku – to je pripovedovalec sam ali pa njegov bližnji sorodnik – in z opisovanjem kraja dogodka povedke potrjujejo ujemanje s predlogo.

3.2. V nemški vojski

Tri povedke se medbesedilno navezujejo na mobilizacijo slovenskih moških v nemško vojsko. V vseh treh se preneseni motiv pojavi kot osrednji z različnih perspektiv: v prvi sin pripoveduje o očetu, nemškem vojaku na različnih evropskih frontah, v drugi svoje doživljanje v nemških vrstah proti koncu vojne izpoveduje nekdanji vojak, v tretji pripovedovalka niza izkušnje svojega brata. Tako se osrednji motiv povezuje z različnimi stranskimi: bitko, soočenjem s smrtjo, prebegom, pričakovanjem konca vojne, lakoto ipd.

Pripovedovalec prve povedke (VM, 326) neposredno napove osrednji motiv („pa vpoklican v nemško vojsko ...“), nato pa zgodovinsko dogajanje oz. predlogo priklicuje s pogostimi in razpršenimi odnosnicami, največkrat povezanimi s kraji nastanitve nemške vojske („v Rusiji, Stalingrad, na Dansk, v Normandiji“) ali z narodnostjo vojaških sil (Nemci, Angleži, Američani). S pogostim sklicevanjem na predhodno besedilno predlogo („je rieku“) – zlasti v prvem delu – skuša poudariti verodostojnost poustvarjanja zgodovinskega ozadja. V ta namen vnaša tudi elemente nemškega jezika in jih mestoma prevaja oz. prilagaja poslušalcu („Wiederhole erste Companie! Pa vsaka kompanija je mogla ponovit to ...“). Medbesedilno posnemanje predloge spaja z dodatnim pojasnjevanjem vojaških žargonizmov („Mel je en, ku se rieče pancerbiks, to je bil protitankovski ofenruor, taku je rieku. To je bla ena cev kukər zdej bazuka, ruor, ku je vsak

tank uniču ...“), komentiranjem („Se prav, de so vse stolkl ...“) in plastičnim slogovnim slikanjem („Granate so padale tku, ku bi fižol z latuce na mizo striesu ...“). Tako na različne načine gradi asimilacijsko citatno razmerje.

Pripovedovalec povedke *Na fronti pred koncem vojne* (VM, 327) z refleksivnim prvoosebним stavkom implicitno uvaja evokacijo zgodovinskega dogajanja, ki ga nato v drugem stavku z odnosnico „v nemški vu-ójsk!“ jasno napove. V nadaljevanju ob odnosnicah Rusi, eskadrilja, kapitulacija Nemčije medbesedilno obnavlja predlogo in jo prepleta z lastnim doživljanjem dogodkov: „Hvala Bugu, de je taku prešl. Če bi pa kej riekü, bi me pa ustrelil.“ Ob tem oživlja spomin na pretresljivo doživetje nekaj tednov pred koncem vojne, ko sta bila dva vojaka zaradi kritike obstoječih razmer ustreljena v poduk drugim. Pripoved nato konča z refleksivnim povzetkom: „Tu je bla taka gruóza, ku ludi strejlajo. Tu so bli gruózn hud cajti. Tu so nardil za zgled drugim, de ne bi šimfal in kritiziral.“

V kratki povedki *Lakota v ujetništvu* (VM, 328) pripovedovalka ob eksplicitni odnosnici medbesedilno povzema motiv zajetja slovenskega fanta v nemški vojski in njegovo trpko soočanje z velikim pomanjkanjem v ujetništvu. Zasledimo tudi navezovanje na predhodno besedilno predlogo in pripovedovalkino refleksivno podoživljanje vojnih strahot.

3.3. Življenje civilnega prebivalstva

Enaindvajset zgodovinskih povedk medbesedilno oživlja življenje podeželskega prebivalstva med drugo svetovno vojno ter v ospredje postavlja naslednje motive: prihod nemških vojakov, oskrbovanje partizanskih bolnišnic s hrano, slutnjo smrti, smrt pod streli, maščevanje partizanov nad morebitnim izdajalcem, solidarnostno ščitenje drug drugega, nemško hajko, skrivanje pod parami, bombardiranje, kopanje zaklonišč, tihotapljenje, smrt izdajalke, koline med vojno, hajko in soočenje otroka s truplom, obveščanje partizanov o prihodu Nemcev, skrivanje v kašči in gozdu, posredovanje otrok pri izpustitvi staršev iz zapora, obiskovanje pouka v času okupacije.

Pripovedi večinoma temeljijo na neposrednem spominjanju oz. obujanju dogodkov, kot so jih doživeli pripovedovalci takrat v otroških letih. To potrjuje raba prvoosebne glagolske oblike. Manjši delež zavzemajo pripovedi, izhajajoče iz predhodne besedilne predloge. Vse pa na besedilni ravni v celoti poustvarjajo zgodovinsko konotativno polje.

S spremnim stavkom „Spomnem se ...“ pripovedovalka že na začetku napove evociranje dogodkov, ki jim je bila priča kot otrok („ku sem tiedi v šulo hudila“ (VM, 275)). Z odnosnicami, kot so propad Jugoslavije, cvetna nedelja, rezervisti, obramba, Nemci, nemški vojaki, priklicuje zgodovinsko ozadje začetka okupacije ter se za hip ustavi ob motivu moških, ki se niso takoj odzvali klicu domovine. Njeno pripovedovanje je naglo in povzemajoče.

Po predstavitvi improviziranih partizanskih bolnišnic na širšem jurkloštrskem območju se pripovedovalka povedke *Moj ata – nabavni* (VM, 292) osredotoči na opisovanje dejavnosti svojega očeta, ki je med drugo svetovno vojno oskrboval bolnišnice v bližini s hrano, hkrati pa popisoval živino tudi za Nemce. Pri takšnem tveganem opravljanju nalog za obe strani se je moral soočati tudi z nepričakovanimi zapleti. Pripovedovalka tako opisuje nenaden prihod Nemcev, potem ko so na voz naložili različna živila za partizane. Zgodovinsko oživljanje prepleta z dodatnim pojasnjevanjem, npr.: „Puól je pa nekak mugu prevzet še mesto flajšpisauerja, kukør so takrat riékl, ud Nemcu popis živine.“

V središču kratkih povedk *Slutil smrt* (VM, 291) in *Smrt Zdolškovega Lojzeta* (VM, 287) je smrt fantov pod nemškimi streli. Medtem ko prva pripovedovalka ta dogodek izrazito emocionalno podoživlja in z rabo prvoosebne glagolske oblike pri tem opozarja na neposredno udeležbo, je pripovedovanje druge bolj jedrnato, povzemajoče. Subjektivno učinkuje le njeno dopuščanje čudeža na koncu povedke. Razlikujeta se tudi po medbesedilnem sklicevanju: prva z jasnima odnosnicama, npr. Nemci, ostrostrelec, napoteva v zgodovinsko predlogo, druga to počne implicitno.

Povedka *Po čudežu rešen* (VM, 289) medbesedilno oživlja pojav izdajalstva in soočanje preprostega človeka na kmečkem podeželju s pritiski z obeh strani – partizanske in nemške. Nanju opozarjajo jasno imenovane odnosnice, medtem ko je ime subjekta pri prenosu doživelo transformacijo do splošnosti („so h enem“). Pripovedovalec zgodovinsko evociranje prepleta z lastnimi domnevami („Kuk je tu mugl bit? Edn je mende mugu tu videt pa je puvejdu, ne ...“), trditvami („Ampak un ni nikdar tejga izdal! (...) Puól se je pa rejs pu čudeži rejšu!“) in priznava tudi nenatančno poznavanje predloge („Ne vejim, kier ga je rejšu, ku tu je blu na samem, v huost, ne, duól pud Panečam ...“).

Ob sklicevanju na zgodovinsko predlogo, na katero opozarjajo odnosnice: Hitlerjeva in Titova slika, partizani in Nemci, pripovedovalka povedke *Kako so se ljudje ščitili med seboj* (VM, 307) navaja tudi predhodno besedilno: „Frančisek je še puól tulkrat vejdu puvejdat ...“ Tako opisuje solidarnostno varovanje sočloveka v viharnem vojnem času in poudarja tudi ujemanje svoje povedke s prvo predlogo.

Kratka spominska pripoved *Pa so krogle letele* (VM, 302) medbesedilno oživlja izkušnjo pripovedovalke, ki se je nenadoma znašla v navzkrižnem ognju strelav in skrivajoč se v mlinu čakala, da nemški napad mine. V njenem hitrem povzemanju dogodkov na zgodovinsko oživljanje eksplicitno opozarjata odnosnici na dveh mestih, to sta nemški vojaki in hajka.

Gosto razpršene odnosnice, ki evocirajo zgodovinsko ozadje, pripovedovalka povedke *Skrit pod parami* (VM, 296) povezuje z družinskim dogodkom – smrtjo stare mame. Skrit pod parami, na katerih je ležala njegova mama, je sin čakal, da bo skupina nemških vojakov zapustila domačijo. V pripovedi zasledimo očitno transformacijo nekaterih podatkov, kar gre

pripisati dejstvu, da je pripovedovalka dogodku prisostvovala kot otrok in jim zato ni pripisovala posebnega pomena („Nejke vieze preko postaje v Jurkluoštru so zrihtal, de so Slavkota, ku je bil v nemški vuójsk, nejk naj-dl in mu spuručil, de mama umira. Dubu je neko dovolilnico in je od nek-je pæršu ...“). Kljub temu je njeno pripovedovanje dramatično in osebno.

Tri naslednje povedke *Letalski napadi* (VM, 308), *Bombardiranje* (VM, 309) in *Kopanje bunkerjev* (VM, 310) s prvoosebnega subjektivnega ubeseditvenega stališča medbesedilno prenašajo in obnavljajo letalske prelete in napade – bodisi nemške bodisi angleške. S spremnim stavkom „Se spomnem, de ...“ (VM, 308) in „V spomin mam, ku ...“ (VM, 310) jasno opozarjajo na osebno doživljanje dogodkov. Zgodovinsko evociranje z otroške („Nismo šli v kliet, zatu so nas starši puól iskal pa tiépen smo bli zatu, ker smo pubejgl ...“ (VM, 309)) in mladostne („Tiédi sem bla stara enih petnajst lejt ...“ (VM, 310)) perspektive se prepleta z vmesnim komentiranjem in dodatnim pojasnjevanjem starejšega in zrelejšega pripovedovalca („Američani pær teh napadih niso mel spremstva lovcev, ker leteče trdnjave so mele enega topničarja v repu, enega nad kokpitom, torej so se same branle, zatu so ble leteče trdnjave. (...) Ampak tu je prevara, ne ...“ (VM, 308)). Relativno goste odnosnice, izposoja in variacija motiva bombardiranja, natančno opisovanje okoliščin in ne nazadnje sklicevanje na lasten spomin poudarjajo zgodovinsko predlogo.

Kratka povedka *Tihotapci med 2. vojno* (VM, 319) s prvo povedjo („Meja je šla glih čez Kladje pa so švercal kje ...“) eksplicitno oživlja pojav tihotapljenja živine in različnih potrebščin med drugo svetovno vojno ter hkrati aludira vzpostavitev razmejitvene meje, po kateri so Nemci dobili vse sevniške kraje na levem bregu Save, na desnem bregu pa območja takratnih občin Boštanj, Bučka in Studenec, večji del občine Šentjanž ter dela občin Tržišče in Raka. Preostali deli imenovanih občin so pripadli italijanskemu okupatorju, natančen potek državne meje med Italijo in Nemčijo pa so določili poleti 1941. V zgodovinsko sistemsko predlogo odkrito napoteva metonimična odnosnica v drugi povedi: „Prec, ku je bil Hitler tle ...“, v nadaljevanju pa zasledimo tudi odnosnici italijanska stran in partizani. Glavni subjekt povedke je pri prenosu doživel transformacijo do splošnosti: „Je edn fajercajge pærniešu prodajat pa caharin pa kamenčke za fajercajge. Tist je švercu ...“ Pripovedovalec svojo pripoved naglo in nekoliko nejasno konča z uvedbo motiva očeta, ki je oskrboval partizane z živino.

Povedke *Ujetnica* (VM, 293), *Koline med vojno* (VM, 294) in *Hajka na Ješivcu* (VM, 295) zgodovinsko dogajanje priklicujejo z otroške perspektive: „Tam sem jæs kot punčka hudila ...“ (VM, 293); „Jæs sem bla pač utruók ...“ (VM, 294). Ista pripovedovalka s prvoosebnega subjektivnega ubeseditvenega stališča pripoveduje o svojih vojnih doživetjih, kar potrjuje s spremnima stavkoma: „Pa še en drug dogodek se duóbær zrajtam“ (VM, 293) ter „Spomnem se hajke na Ješivci“ (VM, 295). V središču so tako: spomini na ujetnico oz. izdajalko, ki so jo partizani usmrtili, spo-

mini na koline za partizane ter hajko na Ješivcu in otrokovo soočenje s truplom padlega partizana. Otroška odkritosrčnost in naiven pogled na svet razbijata resnobnost vojnega dogajanja predvsem v drugi povedki, medtem ko se le-ta v drugih dveh ohranja. Med gosto razpršene odnosnice v povedki *Ujetnica* (VM, 2913), ki priklicujejo vojno ozadje (Kozjanski odred, štab Kozjanskega odreda, nemški ujetniki, partizani, izdajalka), pripovedovalka pogosto vključuje dodatna pojasnjevanja in rabo žargonizmov („Na žagi tam čiez je bil drug hrib pa huosta, tam je bla, so riékl, pozadina. Tam so mel pa ujetnike ...“), komentarje („Eno lepo žiensko so mel partizani uklenjeno tle duól pər nas udzad za hišo. Zelo lepo!“) ter domneve, do katerih se opredeljuje z rahlo distanco („Ta žienska je baje bla izdajalka ...“). Tej maniri sledi tudi v drugih dveh pripovedih, le da je odnosnic v drugi povedki manj (med vojno, partizanska bolnica, Nemci), v ospredju pa je motiv kolin in s tem povezano oskrbovanje partizanske bolnice s hrano („Med vojno je stric klal, naš ate je pa tist lifru za partizansko bolnico ...“). Pripovedovalki se je zasedral v spomin, ker jo je za njeno odkritost in resnicoljuben odgovor sosedi oče fizično kaznoval („Nikuol prejt in ne puól nisem bla ud ateta tepiéna, takrat pa taku, de še zdey vem in buom vejdlá do smrt ...“). Več gosteje razpršenih odnosnic znova prinaša tretja povedka *Hajka na Ješivcu* (hajka, Nemci, partizansko zaledje, partizani). Z njimi oživlja spomin na spopad partizanov in Nemcev v bližini njenega doma, v katerem je padel očetov znanec. Potem ko so partizani mrtvega tovariša samo improvizirano pokrili z vejevjem in pokop prepustili očetu, je pripovedovalka v igri nehote stopila nanj. Pretresljivo doživetje je ohranila v živem spominu („Ta dogodek sem dolg čutla, ku sem kot otrok pərletela na mrliča, in mi je ustal ...“).

Pripovedovalka povedke *Kako me je bilo strah!* (VM, 301) se dramatično spominja, kako je partizane še pravočasno opozorila na prihod Nemcev in preprečila spopad. Odnosnice, ki napotevajo v vojno dogajanje, interferirajo dobesedni navedki v nemškem jeziku („Zwei Banditten!“; „Wir müssen diese kleine Mädl finden und fertig!“; „Wo ist diese kleine Mädl?“), ki jih pripovedovalka mestoma prevaja v slovenski jezik in pojasnjuje („Dva bandita de sta bla, ne! Pa ena punčka de joh je obrnila, de sta v drugo smier šla ...“). Razpoloženjski medmeti, ki izražajo napeto duševno stanje pripovedovalke, še dodatno krepijo ujemanje s sistemsko predlogo in tvorijo asimilacijsko citatno razmerje („Jozas, tu so pa Nemci! (...) Jozas, ka pa če so vidl, de sem jəs bla?!“).

Napetost in tesnobo izražata tudi povedki *Skrivanje v kašči* (VM, 304) in *Nemci v vasi* (VM, 283), ki ju poleg tega druží še motiv skrivanja pred Nemci. Pripovedovalca se precej natančno spominjata okoliščin dogodka, navajata letnice in z odnosnicami, kot so partizani, esesovci, bitka, Nemci, minomet, mina, opozarjata na zgodovinsko predlogo, ki jo poustvarjata na besedilni ravni. Prva se po opisu skrivališča in brskanju vojakov v njegovi neposredni bližini končuje z iskreno otroško perspektivo, uriniranjem kot posledico prestanega strahu in neustavljivim

otroškim jokom. Zaplet druge generira naključje, saj se otrokova harmonika v skrivališču ponesreči odpne in nehote opozori Nemce v bližini. Zahvaljujoč očetovi prisebnosti in hitri reakciji, sta se uspešno izognila zanesljivi smrti. Pripovedovalčeva raba žargonizmov („minwerfer“), medmetov („Mién se harmuonike udpnejo pa je nardilo: 'Vrrrrrrrrrrrr'“). Kar naenkrat neki zaslišm, ate me prime, bumf v globelo ...“) in naglo, dramatično pripovedovanje poudarjajo ujemanje s predlogo.

Skupni imenovalec povedk *Vnukinja rešila babico iz zapora* (MV, 306) in *Hči rešila očeta* (MV, 305) je otrokovo posredovanje pri nadrejenih vojakih – bodisi nemških bodisi partizanskih – za izpustitev babice iz zapora oz. pomilostitev očeta. Medtem ko prva pripovedovalka pripoveduje naglo in ob odnosnicah (vojska, Nemci, nemška šola, partizani) predvsem povzema dogodek, ki ga jemlje iz spomina, je pripoved druge obsežnejša in bolj plastična. V uvodu natančno predstavi okoliščine dogodka, vpelje odnosnico (partizani), ki opozarja na zgodovinsko predlogo, ter prebudi naslovnikovo pozornost z retoričnim vprašanjem („Ka pa zej tu je?“). Odnosnice v jedru (nemška vojska, vermanshaft, intendant, izdajalec, stražnik, Nemčija, prva svetovna vojna) spaja s premim govorom ter z germanizmi („So jih htli za enga auszihta (...), tku de so iz Nemčije ajnrikal v 1. svetovno vojno“). V drugem delu v svojo spominsko pripoved vplete še sestavine besedilne predloge („Ate so puól pørpudával, de ...“). S predstavitev okoliščin, ki jim sama ni prisostvovala, vsebinsko dopolnjuje pripoved in zapolni morebitne vrzeli. Po stopnjevani napetosti sledi umirjen sklep.

V kratki povedki *Trikrat v prvi razred* (VM, 303) pripovedovalka jedrnato povzema, kako je trikrat obiskovala prvi razred – pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej. Kljub odnosnicam, ki izražajo zgodovinsko ozadje, njena pripoved nima narativne moči.

3.4. Ustaši

Pet povedk evocira prihod ustaške vojske pozimi leta 1944 na območje Posavja in njihovo umikanje v maju leta 1945. Dolina Save je takrat postala glavna smer umika nemške armade E ter nekaterih drugih enot proti Avstriji, ki so bile v času kapitulacije še na Hrvaškem. Medtem ko se po desnem bregu Save manjše nemške enote razmeroma hitro umikale, so se na levem bregu odvijali spopadi z ustaškimi enotami tudi po 9. maju, ker so jim enote jugoslovanske vojske že zaprle pot od Zidanega Mosta do Celja in so se morale zato umikati preko Kozjanskega (Mrvič, Kos 1989: 28–39).

Z osrednjim motivom ustaškega vojaka ali ustaške vojske so povezani: strah domačega civilnega prebivalstva, tesnobno ozračje, nasilje in smrt. Štiri pripovedi generira neposredno spominjanje pripovedovalcev, pri zadnji pa je zaznati predhodno besedilno predlogo. Medtem ko se drugi pripovedovalci sklicujejo na lasten spomin, pripovedovalec zadnje

povedke *Križ na ovinku pri Lovrencu* (VM, 318) s spremnim stavkom navaja posredovalko: „Tiéta so puól velikrat riékl.“ Vse poustvarjajo zgodovinsko dogajanje na besedilni ravni, pri čemer z natančnim opisovanjem okoliščin, rabo premege govora, dobesednimi navedki v nemškem jeziku, pojasnjevanjem in dodatnim potrjevanjem na koncu povedke poudarjajo ujemanje s sistemsko predlogo.

Tri povedke *Ustaši v vasi* (VM, 315), *Ustaška hajka* (VM, 316) ter *O požigu Rude in ustaših* (VM, 317) se navezujejo na prihod ustaške vojske v vasi pod Lisco konec decembra leta 1944. Temeljijo na osebnem spominjanju pripovedovalcev in oživiljanju dogodkov, ki so jim sami prisostvovali („Jæs se tega taku spomnem, ku de je blu včeri ...“ (VM, 315); „Spomnem se natančno“ (VM, 316); „Še duóbær vejm, ku je tista vuójska vdrla nuotær“ (VM, 317)). Prvi pripovedovalec že v uvodu gosto niza odnosnice, s katerimi napoteva v zgodovinsko predlogo, nato pa na začetku jedra s spremnim stavkom „Bilo je pa tako“ daje vedeti, da bo njegovo pripovedovanje natančno in slikovito. Tako obnavlja napeto soočenje družine z ustašem, ki so ga premotili s fotografijo bratov v nemški vojski, da jim je prizanesel. Dodatno pa je s posredovanjem v nemškem jeziku pripomogla sosedka, sklicujoč se na zakon z Nemcem, da vasi niso požgali. Ko je glavnina vojske odšla, je prišel roparski vojak, se kruto znesel nad šestnajstletnim fantom, ki je krmil ovce, in ga pokosil z dvaintridesetimi strelji. Pripoved končuje z nepopisno žalostjo ob fantovem pogrebu in s tesnobnim opazovanjem pogorišč v sosednji vasi. Evokacijo sestavin sistemske predloge poudarjajo dobesedni navedki v nemškem jeziku („Nicht Feuer!“; „Ich bin eine deutsche Frau!“), besedišče vojaškega žargona („avtomat“, „šaržer“) ter neglagolski stavki, s katerimi pripovedovalec izraža tudi napeto duševno stanje („Lukna pør lukni.“; „Nepopisna žalost!“; „Še dodatno zlovešče!“). Tako tvori asimilacijsko citatno razmerje do predloge.

Na isti motiv zablodelega ustaša se navezuje povedka *Ustaška hajka* (VM, 316). To je zaznati že v prvih nekaj povedih, v katerih z eksplicitnimi odnosnicami napoteva v zgodovinsko konotativno polje („Za bužične praznike je šla hajka skuz. Rečién je blu, de so tu sam ustaši ...“). Potem ko pripovedovalka obnovi prihod ustašev na njihovo domačijo in izpostavi nosečo mater, naglo povzame smrt sosedovega fanta pod vojakovimi strelji in ga dopolni z motivom pesmi, ki jo je hranil v žepu. V njej se poslavlja od staršev in se jim zahvaljuje za življenje. Tako menjava zvrsti kot tematika pesmi prispevata k čustvenemu naboju pripovedi, ki se nato znova vrne k motivu ustaša in povzame njegovo pot tistega dne – vse do brutalne smrti na samotni kmetiji. Pri tem pripovedovalka ne razodene morebitne besedilne predloge, pač pa s sklepno povedjo zagotovi ujemanje z njo („Tu je bla resnica!“).

V povedki *O požigu Rude in ustaših* (VM, 317) pripovedovalka aludira požig dvorca v Rudi ob cesti med Bregom in Lisco, katerega zadnji lastnik je bil Hugo Uhliř, znameniti gospodarstvenik, gradbenik-projektant in kulturni delavec v obdobju med obema vojnama. Čeprav pripo-

ved začenja z motivom dvorca, jo nato preusmeri v obnavljanje lastnega doživljaja, tj. soočenja z ustaši. Natančno predstavi domače okoliščine tik pred prihodom vojske, nameni pozornost sosedom in smrti enega izmed njih ter se ustavi ob izselitvi, saj so morali za nekaj dni zapustiti dom in oditi k sorodnikom v dolino. Ujemanje s predlogo krepijo: relativno gosto razpršene odnosnice („Nemci“, „partizani“, „vuojska“, „ustaši“, „jugoslovanski vojaški plašč“, „prepustnca“, „žandamarija“), pogosta raba premege govora ter besedišče vojaškega žargona („vermanshaft“, „štab“).

Povedka *Ustaševo ustrahovanje* (VM, 314) pomeni reminiscenco na kaotično dogajanje proti koncu druge svetovne vojne, ko so se po cesti ob Savi navzgor valile trume ljudi v iskanju svobode: „Spomlad se je nejkni na pul tam na vrh delal, ne vejn, a se je krompir sadil mende. In smo vidl maso, maso ludi, avtumubili, kuójni ... tu je lejzl, sredina je šla hitrej, ruob pa pučasnej ... vpitje, zmatran, poln vuzovi brnavž ... Ko je en val šou, je vse suorte ostal.“ Pripovedovalec nato z eksplicitno odnosnico vključi osrednji motiv nasilnega ustaša, ki se ne more sprijazniti z nastalo situacijo, tj. pobeglimi vojaki, in se nanjo odziva zelo agresivno. Kljub trepetu za življenje se je gospodar kmetije v napetosti kar dobro znašel, vinjenega častnika uspešno preusmeril v dolino ter rešil družino. V sklepu pripovedovalec z opozorilom na besedilno predlogo („Pravl so, de ...“) dopolni ustaševo epizodo, nato pa jasno poudari lasten spomin kot temeljno izhodišče pripovedi („Spomnem se praha ...“).

Tudi pripovedovalec povedke *Križ na ovinku pri Lovrencu* (VM, 318) oživlja prihod vojaške vojske. To razodeva že prva poved, ki z omembo glavnih subjektov hkrati napoveduje zaplet dogajanja: „Ustaši so šli skuz, dejdi je šou naprej z vuójsko, uóna je pa šla za jim z utruókam“. V središču pripovedi je grozljiv detomor. Žena na begu je sicer najprej prosila pripovedovalčevo znanko, da pusti pri njej otroka, a ko jo je ta zavrnila, se je odločila za umor in otroka zasilno pokopala na njivi. Pripovedovalec večkrat omenja predhodno besedilno predlogo ter tako hkrati potrjuje ujemanje z njo: „Tiéta so puól velikrat riékl (...) Tiéta so puól še velikrat riékl.“

3.5. Izgnanci

Povedke v tem razdelku evocirajo množično izganjanje Slovencev, naseljevanje Nemcev ter ponemčenje Slovencev. Izganjanje se je začelo že v drugi polovici aprila 1941, in sicer preko rajhenburškega zbirnega taborišča na Hrvaško in v Srbijo. Po drugem valu leta 1942 so prebivalce izgnali v Nemčijo, kjer so bili največkrat poceni delovna sila na kmetih in v industriji. Ob trdem delu, v slabih bivalnih razmerah v t. i. lagrih in v neusmiljenem režimu so trpeli veliko pomanjkanje. Prvi izgnanci so se na svoje domačije vrnili že aprila 1945, večina poleti in jeseni istega leta, zadnji pa šele spomladi 1946.

Ob osrednjem motivu izgnancev trije pripovedovalci s Svibnega pri Radečah, ki je sodilo v t. i. izselitveni pas, nizajo še naslednje: odhod od

doma in pot v izgnanstvo, skrivanje osebnih stvari pred odhodom, praznovanje božiča v taborišču, trdo delo v težkih vremenskih razmerah ter obiskovanje pouka v nemški šoli. V izhodišču pripovedi je torej spomin na dogodke, v katerih so bili sami neposredno udeleženi („Tejga se pa taku zrajtam ...“ (VM, 320)) ali pa so o njih pripovedovali starši („Je mama mugla jət rejpo pult. Je pa riékla ...“ (VM, 321)) in se tako opirajo na predhodno besedilno predlogo. Vse pa na besedilni ravni poustvarjajo sistemsko zgodovinsko predlogo.

Z gosto razpršenimi eksplicitnimi odnosnicami („Rajhenburg“, „zbirni center“, „Nemčija“, „luoger“, „deluna sila“, „nemšk guspudarji“) pripovedovalec povedke *Izgnanci* (VM, 322) medbesedilno prenaša motiv izgnanstva. V jedrnatih pripovedi opisuje pot od doma do zbirnega centra v Rajhenburgu oz. Brestanici, kjer so ga mladoletnega pretresle nečloveške razmere. Od tu ga je usoda izgnanstva vodila v Nemčijo, kjer je delal na kmetiji nemškega gospodarja. Evokacijo zgodovinskih razmer vseskozi spaja s komentiranjem težkih razmer in pretresljivih doživetij: „Puól smo pa ležal nuotər kukər pəršič. (...) pa so zbiral deluno silo kukər na sejmi. (...) So včas riékl: 'Kjer je Nemc, je stenica!' Joj, kuk je tu srbel!“

V kratkih povedkah *Zakopane stvari* (VM, 323) in *Delo v izgnanstvu* (VM, 321) je zaznati predhodno besedilno predlogo oz. pripovedovalčine starše kot posredovalce pripovedi: „Ate je duóst stvari pukuópu ...“ (VM, 323); „Je mama mugla jət rejpo pult. Je pa riékla ...“ (VM, 321). Pred odhodom v izgnanstvo je oče poskušal ohraniti nekaj osebnih stvari. Zakopal jih je v zemljo in dodal nekaj sakralnih predmetov. Pripovedovalka pritrjuje očetovemu prepričanju, da jih je ravno to dejanje ohranilo, saj je bilo drugod vse izropano. V drugi povedki ista pripovedovalka povzema življenje in delo svoje matere izgnanke v Nemčiji. V neugodnih vremenskih razmerah je opravljala delo na polju in se soočala s prezirom nemškega sina, ki ga pripovedovalka ponazarja s kratkim, a ostrim premim govorom („Je pa riékla: 'Zakaj pa vaša mama ne grie?' 'Mame je škuoda', je rieku puob, 'tiébe pa ni!'“). Tako hitro sklene svojo pripoved in pusti, da ostrina zadnje povedi zareže tudi v misli poslušalca.

Povedko *Slovenska pesem v taborišču* (VM, 320) generira spomin na življenje v taborišču. Po natančnem uvodnem opisu odhoda od doma se pripovedovalka v jedru posveti praznovanju božiča v Nemčiji („Na sviet večier tam, tejga se pa taku zrajtam ...“). Kot otroku se ji je vtisnilo v spomin – delno zaradi okrasitve in boljše večerje, predvsem pa zaradi slovenske pesmi, ki je omehčala upravnika taborišča in njegovo pomočnico. S slikovito primero predstavlja njuno trdosrčnost („Je bil pa tam lagerfifer hud ku zverina pa še ena siéstra sta bla žleht ku vrag ...“). Evociranje zgodovinske predloge poudarja z rabo dobesednega navedka v nemškem jeziku („Schön singen, schön singen!“) in komentiranjem („Tud sluvenska pejsm jih je umehčala!“). Tako gradi asimilacijsko citatno razmerje.

Prvoosebna glagolska oblika v povedki *V nemški šoli* (VM, 324) razodeva pripovedovalčevo neposredno spominjanje oz. oživljanje obiskova-

nja pouka v izgnanstvu. Že s prvo povedjo napoteva v zgodovinsko predlogo in daje slutiti zaplet: „V Nemčiji sem tud jās mugu v šulo huodet.“ Ker je nepravilno napisal nalogo, ga je invalidni učitelj hotel kaznovati, a se mu je spretni učenec izognil in ga pri tem vrgel s stola. Čeprav so učitelju morali priskočiti na pomoč drugi učenci, pripovedovalca ni dodatno kaznoval. Pripoved tako končuje s preprostim, a iskrenim komentarjem: „Tu je blu težku, nēč nismo zastuopl pa v šul bit!“

3.6. V pričakovanju konca druge svetovne vojne

Območje občine Sevnica je bilo osvobojeno med 9. in 12. majem 1945, iz Laškega pa so se nemške enote umaknile ponoči 7. oz. 8. maja 1945. Štiri dni pozneje so v Laško prišli vojaki redne partizanske brigade črnogorske proletarske divizije. Osrednji motivi povedk v tem razdelku so: prihod črnogorskih vojakov, kaos ob koncu vojne in hiter umik nemških vojakov. Z njimi je največkrat povezan stranski motiv strahu in napetega pričakovanja.

Povedka *Čakajoč na konec vojne* (VM, 329) se navezuje na prihod črnogorskih vojakov v zaselek pod Lisco. Prvoosebna spominska pripoved že s prvo povedjo oživlja zgodovinsko dogajanje, ki ga nato poustvarja na besedilni ravni: „Ko so se ustaši vračal, so Črnogorci za njim čistko delal.“ V nadaljevanju pripovedovalka natančno opisuje okoliščine soočenja družine z nenavadno in strah vzbujajočo vojsko: „Pa je bla taka čudna vuójska, tak zarasten so bli, lase dolge, brade dolge, mi smo se bal, kaj je zdej tu.“ Potem ko so vojaki prišli sredi noči in odpeljali očeta, sta z materjo tesnobno pričakovali razplet. A po napetosti in srečni očetovi vrnitvi sledi umirjen sklep: „Puól so se pa lepu poslovil od nas, dostojno, nobiéniht sitnost niso nardil. Tu je bil pa kuónc vuójske, nubiéne druge uniforme nismo viēč vidl.“ Evociranje sestavin zgodovinske predloge interferirajo dobesedni navedki v srbskem jeziku („Skidajte se iz kreveta!“) ter krepijo ujemanje z njo.

Kratka povedka *Konec vojne* (VM, 330) predstavlja reminiscenco na kaotično dogajanje ob koncu druge svetovne vojne: „Tiédi je šlu vse navzkriž: so bli Nemci pa belogardisti pa partizani ... Nemci so se umikal ...“ V središču je sicer doživetje pripovedovalkininega očeta, ki se krvav vrne iz gozda, kamor je odšel po drva ravno na dan osvoboditve. Vendar ostaja nejasno, kaj se mu je pravzaprav zgodilo, saj pripovedovalka pripoved naglo sklene z evociranjem zgodovinske predloge.

Povedka *Žaga v hrastu* (VM, 331) oživlja hiter umik vojakov ob nemški kapitulaciji – celo drevesa, ki so ga začeli žagati, niso podrli do konca in so v njem pustili žago. Ujemanje z zgodovinsko predlogo dokazujejo: natančno navajanje kraja, kazalni zaimki („so telele guór sejkal ...“) in pripovedovalčevo sklicevanje na osebno izkušnjo („Ku sem šou na Lisco, sem točn vejdu, kej sem duma, ku sem tist hrast z Razborja in Lisce vidu ...“).

4. Okoliščine pripovedovanja in žanrske kategorije

Prenašanje, izposojanje in posnemanje sestavin zgodovinske predloge pripovedovalci torej pogosto povezujejo s svojimi lastnimi izkušnjami ter dogajanje komentirajo, dodatno pojasnjujejo, povzemajo, včasih pa izražajo dvom ali celo priznavajo lastno nevednost oziroma nepoznavanje stvari. Tako povedke večinoma ustvarjajo asimilacijsko citatno perspektivo in potrjujejo zgodovinsko predlogo. Pripovedovalci ujemanje z njo poudarjajo z omenjanjem pripovedovalca predhodnega besedila, imenovanjem neposrednega udeleženca v dogodku, opisovanjem bližnjega kraja dogodka, omenjanjem ohranjenih materialnih ostalin, hišnih imen ali pa preprostim dodatnim potrjevanjem in prepričevanjem na koncu povedk. Tako hkrati tudi poskušajo dokazovati pristnost pripovedovanega. To poudarjanje je seveda pogojeno tudi s številom udeležencev pri folklornem srečanju in vlogami sprejemalcev, ki jih Barbara Ivančič Kutin (2011: 35–36) deli na: spodbujevalca (motivatorja), pomočnika (asistenta), poizvedovalca (detajlista), pritrjevalca/nasprotovalca (cenzorja), dopolnjevalca (suplenta), pripominjevalca (komentatorja). Prav gotovo pomembno sooblikujejo folklorni dogodek, vendar avtorica hkrati opozarja, da je uspešnost folklornega srečanja odvisna predvsem od besedne in nebesedne pripovedne moči pripovedovalca, ki s svojo ustvarjalnostjo in avtoriteto vzbuja in ohranja pozornost navzočih. Pa ne le to, saj se zdi, da upovedovanje zgodovinskih motivov od njega zahteva še večjo mero verodostojnosti, natančnega poznavanja snovi, dejstev ipd. Vljako Palavestra meni, da ima nosilec zgodovinskega izročila v družbi podobno ali skoraj enako vlogo kot samo zgodovinsko izročilo, tj. da mlajše rodove seznanja z dogajanjem v preteklosti bodisi v manjši lokalni skupnosti bodisi v širši regiji, da ga bodo seveda nato ti prenašali na prihajajoči rod. Tako oblikuje t. i. narodovo kroniko. Zgodovinsko izročilo, torej tako kot drugi prozni žanri, od svojih nosilcev zahteva, da le-ti popolnoma verjamejo v resničnost pripovedovanega (Palavestra 2004: 67–71). Evelina Rudan (2006: 91–95) pa ob navezovanju na Alana Dundesa dodaja, da se prepričanje v resničnost, avtentičnost oblikuje in soustvarja tako na ravni pripovedovalčeve oz. sprejemalčeve drže kot na tekstualni ravni, pri čemer ima slednja močnejšo vlogo in pomembno gradi identiteto žanra. Rudanova sicer izhajajoč iz demonoloških folklornih pripovedi, ki jim prvenstveno namenja svojo raziskovalno pozornost, tovrstne posamezne tekstualne enote poimenuje kot „obrazce za preverjanje pristnosti“ (angl. *authentication formulae*) ter jih deli na časovne, prostorske in na obrazce na podlagi pričevanja ter pripovedovalčevega stališča.

Upoštevajoč strukturo zgodovinskega folklornega žanra, čas in prostor pravzaprav predstavljata njegovi temeljni kategoriji, ki skupaj z zgodovinskimi osebami in dogodki sinergijsko krepita strukturo žanra ter prav tako kot sklicevanje na predhodno pričevanje ali posredovanje

lastnega (pozitivnega) pripovedovalčevega stališča vzpostavljata asimilacijsko citatno perspektivo in ohranjata zaupanje sprejemalcev v pristnost pripovedovanega.

Na zgodovinske osebe v zbranem gradivu naletimo redko. Osebe obče zgodovine največkrat zgolj kot reminiscence – stranski motivi, ali celo motivni drobci – dopolnjujejo zgodovinsko ozadje. V tej vlogi so Adolf Hitler, Josif Stalin, Josip Broz Tito in Radovan Gobec.

Kategorijo časa velja presojati v luči koncepta linearnega oziroma historičnega časa, kot ga ob naslonu na Mircea Eliada razlaga Ljupčo Risteski. Ob fenomenu cikličnega ponavljanja, ki edinstveno vpliva na folkloro, ljudje namreč občutijo čas tudi kot minljivo kategorijo, ki se nikoli ne vrne v isti obliki. Prvega Mircea Eliade opredeljuje kot sveti čas, drugega pa profani, vsakodnevni oziroma linearni čas. Med osnovnimi kategorijami fizike je razumljen kot konstantno časovno zaporedje, ki poteka kot avtonomni proces neodvisno od človekovih občutij, izkustev in percepcije. Človek ga najpogosteje zaznava v odnosu do posameznih dogodkov, ki so se zgodili na določenem mestu časovne premice. Risteski vpelje tudi novo kategorijo časa, imenovano *historistični čas* (angl. *historistic time*). Oblikuje se kot posledica pripovedovalčeve težnje po učinku verjetnosti, zgodovinske zanesljivosti in avtentičnosti ter v svoji osnovi skuša biti čim bolj korektno „zgodovinski“. Tako oba predstavljata antipod konceptu mitičnega časa (Risteski 2008: 199–207). Katja Hrobat (2010: 276–277) ugotavlja, da se v izročilu o daljni preteklosti čas razodeva kot vidik prostora oziroma krajine. Ljudje konkretni „globini“ časa ne pripisujejo posebnega pomena, saj jo razbirajo v domači krajini, ki jim s svojo materialno podobo daje iluzijo večnega trajanja. Kategorija časa je torej prostoru podrejena.

Marija Stanonik (2000: 191–224) pri analizi folklornih pripovedi, zbranih v zbirki *Glasovi* (1988–1999), pri zgodovinskih povedkah med najpogostejšimi jezikovnimi sredstvi, ki ubesedujejo kategorijo časa, navaja: z mesecem ali letnico določeno časovno označbo, zgodovinsko prelomnico oziroma zunanji zgodovinski dogodek, besedno zvezo *stari ljudje* (v narečnih variantah: „ta j že stara“; „po starem“; „že stari ljudje“; „star əldje“; „star lidi“; „stori lədi“; „od starəh əldi“; „stari Trentarji“; „stara mati“), besedne zveze, ki izražajo pripovedovalčev naslon na otroštvo ali mladost in s tem uvajajo pripoved o lastnem izkustvu ali doživetju („bla sem še otrok“; „ko sem bila še majhna“; „nisem bla več otrok“; „bolj velika sem bla“; „bila sem stara nekako dvanajst let“; „ko sem bil mlad“; „ko smo bli mladi“; „u moji mladosti je bvo“; „ko sem služila pri enem kmetu“).

Čeprav se zdi v povezavi z zgodovinskimi motivi čas pomembna kategorija, zbrano gradivo kaže drugače. Ubesedujejo ga sicer različno: od eksplicitnega opredeljevanja z letnico do implicitnega navezovanja na zgodovinsko odnosnico ali kontekst folklornega dogodka. Med tema dvema skrajnostma so še: izražanje s cerkvenim praznikom, z mesecem, letnim časom, časovnim prislovom, odnosnico vojna, delom dneva, družinskim

dogodkom, zunanjim dogodkom, metonimično rabo idr. Implicitno izražanje časovne kategorije se pogosto pojavlja že pri povedkah, nastalih po osebnem doživetju. S časovno oddaljenostjo, pripovedovalčevo neudeležbo pri dogodku in naravno komunikacijo se časovna konkretizacija vse bolj reducira, včasih celo do popolne redukcije.

Nasprotno je koncept prostora močnejše izražen in se v povedkah ohranja v različnih oblikah: s poimenovanjem domačije, mlina, zaselka, vasi, mesta, pokrajine, države ter krajevnimi prislovi in osebnimi zaimki v predložnih zvezah. Pogosto zasledimo prepletanje posameznih opredeljevanj ali njihovo kopičenje. Največkrat se pojavi izražanje s krajem ali prislovom, redukcijo krajevne kategorije zaznamo redko. Pripovedi po osebnem doživetju kategorijo kraja izražajo s prislovom tukaj, z zaimkom, navajanjem mesta, dopolnjevanjem prislova s poimenovanjem vasi, navajanjem predela vasi, domačije; pripovedi po predhodnem pripovedovanju pa predvsem s poimenovanjem vasi.

5. Sklep

Povedke o NOB se s trdno žanrsko strukturo postavljajo ob bok vsem drugim, katerih vloga in pomen že zdavnaj nista več samo razvedrilo in poučnost. In kakšna je potemtakem funkcija povedk z vojnimi motivi v sodobni družbi? Ponuja se precej ambivalenten odgovor, oprt na prav tako dvojne in nasprotno poglede (preteklih) raziskovalcev (Josip Gruden, France Kotnik, Rado Radešček, Slavko Ciglencečki ...). Nekateri so namreč v njih razbirali sredstvo za dopolnjevanje zgodovinskih podatkov, drugi pa so jih ravno zaradi pomanjkanja objektivne resnice kot pomožni zgodovinski vir zavračali. Tako se te povedke tudi danes na eni strani pojavljajo kot privlačen vir turistične propagande in domoznanstva in torej nemalokrat izgubljajo svojo primarno vlogo in živijo kot folklorizem, na drugi strani pa predstavljajo (enakovreden) člen pri znanstvenih raziskovanjih, ki jim interdisciplinarnost daje širši in globlji uvid.

VIR

VM – Vidmar Mandič, Breda. *Kar nej rejs, se neč ne guvuri*. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2013.

LITERATURA

Hrobat, Katja. *Ko Baba dvigne krilo. Prostor in čas v folklori Krasa*. Ljubljana: Znanstvena založba filozofske fakultete, 2010.

- Ivančič Kutin, Barbara. *Živa pripoved v zapisu: kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.
- Javornik, Marjan in Alenka Dermastia (ur.). *Enciklopedija Slovenije* 5. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.
- Juvan, Marko. *Intertekstualnost*. Ljubljana: DZS, 2000.
- Mrvič, Stane in Janez Kos. *Pomniki narodnoosvobodilnega boja na območju občine Sevnica*. Sevnica: Občinska konferenca SZDL, 1989.
- Palavestra, Vljako. *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Buybook, 2004.
- Risteski, Ljupčo. „The Category of Linear (Historical) Time in the Traditional Culture of Macedonians“. *Space and Time in Europe: East and West, Past and Present*. Ed. Mirjam Mencej. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 2008, 199–212.
- Rudan, Evelina. „Authentication Formulae in Demonological Legends“. *Narodna umjetnost* 43.1 (2006): 89–111.
- Savnik, Roman, France Planina in Živko Šifrer (ur.). *Krajevni leksikon Slovenije. Repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in turističnimi podatki vseh krajev Slovenije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.
- Stanonik, Marija. „Kategorija časa v slovenski slovstveni folklori“. 36. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. Irena Orel. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofsk fakulteta Ljubljana, 2000, 191–224.

Бреда Видмар Мандич

Приповедања о НОБ-у кроз призму интертекстуалности

Резиме

У чланку се анализира 55 наратива о НОБ-у из 42. књиге збирке *Гласови*, која је настала као резултат систематичног сакупљања фолклорне грађе на словеначком етничком подручју под уредништвом проф. др Марије Станоник. Разматрање се развија на основама теорије интертекстуалности коју у словеначкој науци о књижевности развија Марко Јуван, ослањајући се на научна сазнања Јулије Кристеве и Михаила Бахтина. Посебна пажња посвећује се интерпретацији компонената историјског предлошка и вредновања тог предлошка у средини у којој настаје текст. Историјски предлошак се репродукује у средишњим мотивима (партизанство, мобилизација у немачку војску, живот цивилног становништва током Другог светског рата, усташе, прогнаници), а његове елементе могу преносити и споредни мотиви. Приповедачи често у приповедање уносе властита искуства, коментаришу и додатно објашњавају догађаје, резимирају, некада изражавају сумњу или чак признају

властито незнање, тј. непознавање догађаја. У наративима је углавном остварена асимилацијска цитирана перспектива уз потврђивање историјског предлошка. Слагање са предлошком приповедача наглашавају помињајући приповедача претходног текста, именовањем непосредних учесника у догађају, описивањем места догађаја или једноставним коментаром у финалној позицији.

Кључне речи: фолклорни наратив, приповедање, Други светски рат, НОБ, интертекстуалност, асимилацијска цитирана перспектива

Примљен: 15. 2. 2020.

Прихваћен: 15. 9. 2020.